

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΔΙ' ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ

ΥΠΟ

ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγητὸς τοῦ Παιδαγωγείου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΕΤΗΜΑΤΩΝ
ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1888

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Τοῖς ἐντευξομένοις.

Τὴν Ἐμπειρικὴν ταύτην Ψυχολογίαν διδάσκω ἤδη ἀπὸ τοῦ 1848 ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ῥιζαρείῳ Σχολῇ. Φίλων παρορμήσει ἐκδοῦς νῦν αὐτήν, εὐχομαι νὰ χρησιμεύσῃ καὶ τοῖς Ἑλληνικοῖς Γυμνασίοις.

Ἀθήνησι, Σεπτεμβρίου 4ῃ 1888.

ΗΡ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ἡ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

§ 1.

Ἐπάρχει ἐν ἡμῖν πνευματικόν τι ὄν, ἡ ψυχὴ, δι' ἧς καὶ αἰσθανόμεθα καὶ ἐκουσίως κινούμεθα, καὶ συνείδησιν ἔχομεν τῆς ὑπάρξεως καὶ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν. Ἡ περὶ αὐτῆς πραγματεία, ἣτις ψυχολογία λέγεται, εἶναι διττὴ, θεωρητικὴ καὶ ἐμπειρικὴ, περὶ ἧς μόνον θὰ γείνη λόγος ἐνταῦθα, διότι περὶ ἐκείνης διδάσκει ἢ μεταφυσικὴ· αἱ ἐξῆς δὲ δύο σημειώσεις σαφηνίζουσι τὴν παράγραφον ταύτην.

Σημ. α'. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ αἰσθανομένη τοὺς ὑπὸ τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων γινομένους εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐρεθισμούς, καὶ αὕτη εἶνε ἡ λαμβάνουσα ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων, ἐξ ὧν ἔρχονται εἰς τὰ αἰσθητήρια οἱ ἐρεθισμοί· ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο διὰ τῶν ἐξῆς· ὁμιλοῦντος, παραδ. χάριν, τινὸς περὶ πράγματος ἀπλοῦ μὲ ἀρκούντως δεῖξαν φωνὴν πρὸς παρόντας καὶ ἐπίσης ἀπέχοντας αὐτοῦ καὶ ὑγιεῖς τοὺς πάντας τὴν ἀκοήν, οἱ λόγοι αὐτοῦ ἔρχονται μὲν διὰ τοῦ ἀέρος εἰς τὰ ὦτα πάντων καὶ ἐρεθίζουσιν αὐτά, ἀλλ' ἐκεῖνοι αὐτῶν ἀκούουσιν αὐτοὺς καὶ ἀντιλαμβάνονται αὐτῶν, ὁσὼν ἡ ψυχὴ ἐγειρομένη ὑπὸ τῶν αἰσθητῶν γινομένων ἐρεθισμῶν τῶν ὠτῶν τῶν ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴν τῆς ἐπ' αὐτῶν· οὕτινος ὁμοίως ἡ ψυχὴ, προσηλωμένη εἰς ἄλλο τι, ἐγερθεῖσα δὲν ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν ὠτων τοῦ, δὲν ἀκούει

καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται τῶν λόγων τοῦ λαλοῦντος, καὶ παραδόξως ἐρωτᾷ τὸν παρακαθήμενον, τί εἶπεν ὁ λαλήσας. Ὁμοίως δὲ ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν πολλῶν, ὑγιεῖς ἐχόντων αὐτούς, παρέρχεται τι ἡρέμα καὶ ἀρκούντως φωτεινόν, ἀλλ' ἐκεῖνοι μόνον αὐτῶν βλέπουσιν αὐτό, ὅσων ἡ ψυχὴ, ἐγερθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν ὀφθαλμῶν των, καὶ στρέψασα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τοὺς ἐρεθισμοὺς, ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν. — Πρόδηλον δὲ καὶ ὅτι, ὅπως ὑπάγωμέν που, δέον πρότερον νὰ θελήσωμεν, ἀλλὰ τὸ ἐν ἡμῖν θέλον εἶνε ἡ ψυχὴ ταύτης μὴ θελούσης, δὲν κινεῖται τὸ σῶμα ἐκουσίως. Ἔνεκα λοιπὸν τῆς ἐν ἡμῖν ψυχῆς καὶ ἀντίληψιν λαμβάνομεν τῶν ἐκτὸς ἡμῶν, καὶ ἐκουσίως κινούμεθα. Πῶς δὲ ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐκ τῶν ἀντικειμένων ἐρχομένων εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐρεθισμῶν, στρέφουσα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπ' αὐτούς, καὶ πῶς ἐξαγγέλλεται πρὸς τὰ κινητικὰ τοῦ σώματος ἡμῶν ὄργανα ἢ θέλησις τῆς ψυχῆς, ταῦτα πραγματεύεται ἡ ἀνθρωπολογία. Κατὰ ταύτην τὰ ἐκτὸς ἡμῶν ἀντικείμενα γινώσκονται ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐρεθίζοντα διὰ τῶν αἰσθητηρίων τὰ ἐν τούτοις αἰσθητικὰ νεῦρα, ταῦτα δὲ ἐρεθιζόμενα μεταφέρουσι τοὺς ἐρεθισμοὺς των εἰς τὸν ἐγκέφαλον, καὶ παρὰ τούτου ἀντιλαμβανομένη ἡ ψυχὴ τῶν ἐρεθισμῶν, στρέφουσα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπ' αὐτούς, γινώσκει διὰ τῆς γνωστικῆς τῆς δυνάμεως τὰ ἐξ ὧν ἐρχονται οἱ ἐρεθισμοὶ ἀντικείμενα. Εἶνε δὲ ἐν συνοχῇ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου τὰ ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις αἰσθητικὰ νεῦρα, διότι τὰ μὲν τούτων ἐκφύονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, τὰ δὲ εἶνε αἰσθητικὰ ἴνες τῶν ἐκ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐκφυομένων, συνεχομένου καὶ τούτου μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου. Παρὰ τοῦ ἐγκεφάλου δὲ ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις αἰσθητικῶν νεύρων, ἐὰν ταῦτα ἦνε ἐν συνοχῇ μετ' αὐτοῦ, διότι, ἐὰν δὲν ἦνε, δὲν ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν νεύρων ἐκείνων. — Ὁμοίως

δὲ μανθάνομεν ἐκεῖ, ὅτι πᾶσα ἐκουσία τοῦ σώματος ἡμῶν κινήσις γίνεται μεταδιδρομένης (ἀγνώστῳ τῷ τρόπῳ) τῆς βουλήσεως τῆς ψυχῆς εἰς αὐτὸν τὸν ἐγκέφαλον, ἐξ οὗ εὐθύς τὰ ἐξ αὐτοῦ ἐκφυόμενα κινητικὰ νεῦρα, ἢ αἱ ἐκ τοῦ νωτιαίου ἐξερχόμεναι νευρικάι κινητικαὶ ἴνες μεταφέρουσι τὴν βούλησιν τῆς ψυχῆς εἰς τὰ κινητικὰ τοῦ σώματος ἡμῶν ὄργανα, ἅπερ ἐκτελοῦσιν αὐτὴν εὐθύς. Οὕτω λοιπὸν γίνεται καὶ πᾶσα ἐκουσία τοῦ σώματός μας κινήσις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ ἀπαιτεῖται νὰ ᾔηνε ἐν συνοχῇ τὰ κινητικὰ νεῦρα μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ.

Σημ. 5. Ἐχομεν συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν, διότι, ὅταν τὰ ἐκτὸς ἡμῶν ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἐρεθίζωσι τὰ ἐν αὐτοῖς αἰσθητικὰ νεῦρα, διεγείρεται ἡ ψυχὴ ἡμῶν καὶ ἐφιστῶσα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τῶν ἐρεθισμῶν, ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐρεθιζόντων, καὶ οὕτω σύνοιδεν, καὶ οὕτω διαβεβαιοῦται, ὅτι ὑπάρχει αὐτῇ, ὑπάρχουσι δὲ καθ' ἑαυτὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτῆς καὶ τὰ ἐπιδρῶντα ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἐρεθίζοντα αὐτά, καὶ προσέτι ὅτι ταῦτα ἀλλοιοῦνται καὶ μεταβάλλονται, ἐνῶ αὐτὴ μένει ἀείποτε ἢ αὐτῇ· π. χ. ἡ αὐτὴ βλέπει νῦν τὰ ῥόδα ἐν κάλυξιν, ἢ αὐτὴ μένουσα βλέπει αὐτά μετὰ χρόνον ἠλλοιωμένα, ἀνθοῦντα δηλαδὴ καὶ εὐοσμοῦντα καὶ τέλος μαραινόμενα.

§ 2.

Ἐμπειρικὴ ψυχολογία ἢ ψυχολογικὴ ἀνθρωπολογία εἶνε ἐπιστήμη τῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καθ' ὅσον γινώσκονται αὐταὶ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν ἢ ἔργων αὐτῆς, ἐχούσης βέβαια δυνάμεις ἢτοι ἰκανότητας νὰ ἐνεργῇ τὰς ἐνεργείας ἢ νὰ ποιῇ τὰ ἔργα ταῦτα. Δὲν εἶνε δὲ τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς αἰσθητά, ἀλλ' εἶνε μόνον νοητά· ἐκ τῶν ἔργων τούτων εἶνε π. χ. τὸ παράγειν ἐννοίας γενικὰς ἐκ μερικῶν, τὸ κρίνειν, τὸ συλλογίζεσθαι.

Διαφέρει δὲ ἡ ἐμπειρική ψυχολογία τῆς θεωρητικῆς, διότι αὕτη διαλαμβάνει περὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτήν, ἤτοι περὶ ἐκείνων αὐτῆς, ὅσα διὰ μόνου τοῦ ἐποπτικοῦ λόγου ἢ ἐκ τῶν προτέρων δύνανται περὶ ψυχῆς νὰ γνωσθῶσι, καὶ ἀποτελοῦσι διὰ τοῦτο μέρος τῆς μεταφυσικῆς, οὐστήματος οὔσης γνώσεως, ἐκ τῶν προτέρων πηγαζουσῶν.

Σημ. α'. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ λοιπὸν ταύτῃ γίνεται ἡμῖν λόγος περὶ μόνων τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἃς ἔχουσα ἐργάζεται τὰ πνευματικά της ἔργα· περὶ αὐτῆς δὲ τῆς ψυχῆς πραγματεύεται ἡ Μεταφυσικὴ ἰδίως, διδάσκουσα ὅτι τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ αὐτὸ αἰεὶ μένον εἶνε ἡ ψυχή, καὶ δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος σύννοιδεν, ὅτι μένει ὁ αὐτὸς αἰεὶ, ἐνῶ ἐσωτερικαὶ αὐτοῦ ἐνέργειαι καὶ καταστάσεις (γινώσκειν, ἀναμιμνήσκεσθαι, φαντάζεσθαι, θέλειν, διατίθεσθαι εὐαρέστως ἢ δυσαρέστως, ὀργίζεσθαι, λυπεῖσθαι,) ἀπαύστως ἀλλοιοῦνται καὶ παρέρχονται, ὅπως καὶ τὸ σῶμα αὐτό, καὶ μάλιστα ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὰ νεῦρα· τὰ περὶ αὐτῆς λοιπὸν τῆς ψυχῆς μαθητέα ἀκριθέστερον ἐν ἐκείνῃ τῇ διδασκαλίᾳ, ἐξ ἧς σημειοῦμεν ἐνταῦθα μόνον, ὅτι τὰ τῆς θεωρητικῆς ψυχολογίας πηγαζουσιν ἐκ τοῦ συνειδότος· τοῦτο δὲ διδάσκει ἡμᾶς καὶ ὅτι ἡ ψυχή ἐπηρεάζεται μὲν ὑπὸ τοῦ σώματος, ὅπως καὶ τὸ σῶμα ὑπὸ τῆς ψυχῆς· ἀσθένεια π. χ. τοῦ σώματος, μέθη καὶ ἄλλα διαταράττουσι τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, ὅπως πάλιν λύπη τῆς ψυχῆς διαταράττει τὸν ὀργανισμόν τοῦ σώματος· διὰ ταῦτα εἶπεν ὁ σοφὸς Σολομὸν «ψυχῆς εὐφραϊνομένης, πρόσωπον θάλλει, ἐν δὲ λύπαις οὔσης σκυθρωπάζει», Ἄλλ' ὅμως διδάσκει ἡμᾶς καὶ ὅτι ἡ ψυχή δὲν ἐπηρεάζεται ὑπὸ τοῦ σώματος, πολλάκις καταδικάζουσα αὐτὸ εἰς φθοράν ὑπὲρ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ καθήκοντος.

Σημ. β'. Ἡ ψυχή δὲν εἶνε ὕλη οὐδὲ ταυτίζεται τῷ σώματι· ἀποδεικνύεται δὲ α) διότι πᾶσα ὕλη, πᾶν σῶμα τότε

μόνον κινεῖται, ὅταν ἕτερα ὕλη, ἕτερον σῶμα, ἕτερα ἐπίδρασις, ἔλθῃ εἰς συνάφειαν μετ' αὐτοῦ ἢ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτοῦ καὶ κινήσῃ αὐτό· διότι πᾶσα ὕλη, πᾶν σῶμα εἶνε ἕτεροδρανέα. Ἀλλ' ἡ ψυχὴ κινεῖται καὶ ἐνεργεῖ πολ- λάκις πνευματικὰς ἐνεργείας, μηδεμιᾶς ἔξωθεν αἰτίας κινούσης αὐτήν· π. χ. θέλουσα αὐτὴ ἀναμιμνήσκειται πα- ρελθόντων, ἀναμιμνήσκειται μακρὰν ἀπόντων, σκέπτεται μέλλοντα· ἡ ψυχὴ λοιπὸν εἶνε αὐτοδρα- νής, καὶ δὲν εἶνε ὕλη.—β) διότι εἶνε γνωστὸν ἐκ τῆς φυ- σιολογίας, ὅτι διηνεκῶς ἀποχωρίζονται μόρια συστατικά τοῦ σώματος ἡμῶν καὶ ἀποβάλλονται, διότι ἀχρηστοῦνται, καὶ ἀδιαλείπτως πάλιν ἀντικατασταίνονται ὑπὸ ἄλλων νέων, λαμβανομένων ἐκ τῶν σιτίων, πεπτομένων ἐν τῷ σώματι καὶ συνεξομοιουμένων αὐτῷ τῶν μερῶν αὐτῶν, ὅσα χρήσιμα τῷ σώματι εἰς ἀντικατάστασιν τῶν ἀποδληθέντων μορίων, ἕως οὗ καὶ τὰ ἀντικαταστήσαντα νέα ταῦτα ἀχρηστοὰ γενόμενα ἀποβάλλονται καὶ αὐτά, ἀντικαθιστάμενα ὑπὸ ἄλλων πάλιν νέων. Ἡ ἀδιαλείπτως αὕτη εἰς τὸ σῶμα ἡμῶν ἐκφόρησις καὶ εἰσφόρησις ὕλης εὐρίσκειται, ὅτι, ἕως οὗ παρέλθωσιν ἔτη τινά, ἀνακαινίζει ὅλον τὸ σῶμα, μάλιστα δὲ τὸν ἄμεσον ὄντα τῆς ψυχῆς ὄργανον ἐγκέφαλον καὶ τὰ νεῦρα. Ἄν λοιπὸν καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὕλικόν τι ἦτον καὶ ἀνεκαινίζετο καὶ αὕτη, πῶς θὰ εὕρισκεν ἡ ψυχὴ αὕτη ἑαυτὴν αἰείποτε τὴν αὐτὴν μένουσαν, καὶ πῶς θὰ ἀνεμιμνήσκετο ὅσων πρό πολλῶν ἐτῶν εἴτε ἠοθάνθη, εἴτε συνηοθάνθη, εἴτε διενοήθη, εἴτε ἐβουλήθη· διότι πάντα ταῦτα θὰ συναπήρχοντο βέβαια μετὰ τῶν ἀποβαλλομένων μορίων, ἐφ' ὧν θὰ ἦσαν ἐναποτετυπω- μένα, καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὐδεμίᾳ ἀνάμνησις αὐτῶν. — γ) διότι τίς δὲν ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι πολλάκις ἡ ψυχὴ του μάχεται πρὸς τὰς ἀλόγους ἢ ἀδίκους ἀπαιτήσεις τοῦ σώ- ματος καὶ προσπαθεῖ νὰ καταδικάσῃ αὐτὸ νὰ ὑπηρετῇ αὐτῇ, καὶ εἰς παντελεῖ μάλιστα φθορὰν καταδικάζει αὐτὸ πολ-

λάκις. Πῶς ταῦτα θὰ ἐξηγούντο, ἂν ἡ ψυχὴ ἦτον ὑλικόν τι, καὶ συνεφθείρετο μετὰ τοῦ σώματος; Τοῦ Λεωνίδου τὸ σῶμα ἀπαιτεῖ νὰ ἐγκαταλίπη τὴν θέσιν του ὁ ἀνὴρ, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτοῦ νικᾷ ἐν τῇ διαμάχῃ ταύτῃ καὶ θυσιάζει αὐτὸ ὑπὲρ τοῦ καθήκοντος. — Ταῦτα ἐν συντόμῳ περὶ τῆς αὐ-
 λίας τῆς ψυχῆς. Περὶ ἀρχῆς δὲ καὶ γενέσεως αὐτῆς διδά-
 σκει ἡ μεταφυσικὴ.

§ 3.

Πνευματικαὶ δυνάμεις κεφαλαιώδεις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀν-
 θρώπου εἶνε· Α) τὸ Γνωστικόν ἢ ἡ γνωστικὴ αὐτοῦ δύ-
 ναμις, ἣν ἔχουσα γινώσκει καὶ ἐννοεῖ τὸ ὑπάρχον καὶ ὅπως
 ὑπάρχει. Ὅ,τι δηλαδὴ ὀρθῶς γινώσκει τὸ ἀνθρώπινον
 πνεῦμα ἔχον γνωστικὴν δυνάμιν, ἐκεῖνο ὑπάρχει καὶ δὲν
 εἶνε πλάσμα του, καὶ ὅποιον ἐντελῶς καὶ ὀρθῶς τὸ γινώ-
 σκει, ποιούτων καὶ εἶνε. Β) τὸ Συναισθητικόν, δι' οὗ ὁ
 ἄνθρωπος αἰσθάνεται εὐαρέστησιν ἢ δυσαρέστησιν εἰς ἀντι-
 κείμενα εἴτε παρόντα καὶ γινωσκόμενα, εἴτε ἀπλῶς ἐν τῇ
 συνειδήσει αὐτοῦ ἀναπαρασταθέντα, ἢ δυνάμις δηλαδὴ, δι'
 ἧς διατίθεται εὐαρέστως ἢ δυσαρέστως ἐπὶ τῷ γινῶναι
 ἢ τῷ ἀναπαραστήσαι τὰ ἄλλοτε γινωσθέντα, ἢ ἐπὶ τῷ φαν-
 τάζεσθαι ἢ ἀναμιμνήσκεσθαι τι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον. Γ)
 τὸ Ὁρεκτικόν ἢ Πρακτικόν, δι' οὗ ἡ πραγματοποιεῖ
 ἢ ἀποφεύγει τὸ ἐν τῇ συνειδήσει παρασταθέν, ἐὰν δηλον-
 ὅτι δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ πραγματοποιήσῃ ἢ νὰ ἀποφύγῃ
 αὐτό. Τῶν τριῶν δὲ τούτων δυνάμεων ἐκάστη διακρίνεται
 εἰς ἄλλας μερικωτέρας, ἐκάστην τῶν ὁποίων ἔχουσα ἡ ψυχὴ
 ἐνεργεῖ ἰδιαίτερον ἔργον, ὡς ἐξῆς θὰ μάθωμεν.

§ 4.

Αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὴν ψυχὴν δυνάμεις δὲν εἶνε αὐθυ-
 πόστατοι ὑπάρξεις ἐν ἡμῖν, διάφοροι τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὅπως

εις τὸν ποιῶντά τι ἀποδίδομεν δύναμιν ἢ ἰκανότητα, ἢν ἔχων ποιεῖ αὐτό, μὴ θεωροῦντες, ὅτι ἡ δύναμις ἢ ἡ ἰκανότης του αὐτῆ εἶνέ τι ἄλλο ἢ αὐτός, καθ' ὅσον δύναται νὰ ποιῇ τοιοῦτόν τι, οὕτως ἀποδίδονται καὶ εἰς τὴν ψυχὴν δυνάμεις, αἵτινες δὲν θεωροῦνται ὡς ἄλλο τι, ἢ ὡς αὐτὴ ἢ ψυχὴ, καθ' ὅσον δύναται, ἤτοι καθ' ὅσον ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ γινώσκῃ, ἢ νὰ πράττῃ ὅσα πράττει, ἢ νὰ διατίθεται ὅπως διατίθεται. Αἱ δυνάμεις δὲ αὗται ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ θεωρίᾳ δύνανται, καὶ πρέπει, νὰ θεωρῶνται ἰδίᾳ ἐκάστη, ὅπως εὐκρινέστερον θεωρῶνται, δὲν ἐνεργοῦσιν ὁμοῦ μεμονωμένως ἐκάστη, ὅπως ἐνταῦθα ἐκτίθενται τὰ περὶ αὐτῶν, διότι ἡ ψυχὴ εἶνε καὶ ἡ γινώσκουσα, καὶ ἡ συναισθανομένη, καὶ ἡ ὀρεγομένη, συγχρόνως δηλαδὴ καὶ γινώσκει, καὶ συναισθάνεται καὶ ὀρέγεται· ἀλλὰ καθ' ὅσον αὐτενεργοῦσα μᾶλλον γινώσκει, θεωρεῖται ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς γνωστικῆς τῆς δυνάμεως, καθ' ὅσον συναισθάνεται, ὑπὸ τὴν τῆς συναισθητικῆς, καὶ καθεξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ Γνωστικοῦ.

§ Β.

Τὸ Γνωστικὸν ἢ ἡ Γνωστικὴ δύναμις, ἢν ἔχει ἡ ψυχὴ, διακρίνεται· α) ὡς ἡττον γνωστικὸν ἢ αἰσθητικὴ δύναμις, δι' ἧς δέχεται ἤτοι αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ τοὺς γινόμενους εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐρεθισμοὺς ὑπὸ ἐπὶ μέρος ἀντικειμένων, καὶ παριστᾷ εἰς τὴν συνείδησίν της τὰ ἐξῶν ἔρχονται οἱ ἐρεθισμοὶ ἀντικείμενα· ἐν τούτῳ δὲ τῷ γινώσκῃν ἔχει τὸ πνεῦμα (ἢ ψυχὴ) μᾶλλον παθητικῶς, διότι ὁ ἔξωθεν ἐρχόμενος ἐρεθισμὸς ἔρχεται καὶ μὴ θέλωντος τοῦ πνεύματος, μὴ ἐξαρτώμενος ἀπ' αὐτοῦ· ὥστε πάσχει μᾶλλον τὸ πνεῦμα ἐν αὐτῷ· ἀλλ' ὁμοῦ καὶ ἐνεργεῖ, διότι στρέ-

φει καὶ αὐτὸ τὴν προσοχὴν τοῦ πρὸς ἀντίληψιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, καὶ σχηματίζει παραστάσιν τοῦ ἐξ οὗ ἐρχεται ὁ ἐρεθισμὸς ἀντικειμένου· ὥστε καὶ ἐνεργεῖ ἐν αὐτῷ τὸ πνεῦμα. — ὁ) διακρίνεται ἡ γνωστικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις ὡς κρεῖττον γνωστικόν, ὅπερ ὑποδιακρίνεται ὡς διασκεπτικὸς νοῦς καὶ ὡς ἐποπτικὸς ἢ λογικόν. Καὶ ὁ μὲν διασκεπτικὸς νοῦς, ὅστις καὶ διασκεπτικὴ νοησις καὶ διάνοια ὀνομάζεται, εἶνε δύναμις, ἣν ἔχον τὸ πνεῦμα (ἢ ψυχὴ) ἀγει πολυειδεῖς παραστάσεις ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων εἰς γένη εὐσύννοπα, καὶ κρίνει, καὶ συλλογίζεται. Ὁ δὲ ἐποπτικὸς νοῦς ἢ τὸ λογικόν εἶνε δύναμις, δι' ἧς τὸ πνεῦμα, καὶ τοι μὴ ἔχον ἐν τῇ συνειδήσει παραστάσεις ἐκ προηγηθέντων ἐρεθισμῶν τῶν αἰσθητηρίων, παράγει σειρὰν ἐννοιῶν καὶ διανοημάτων κατὰ ἰδίους νόμους ἀρχῆθεν ὑπάρχοντας ἐν αὐτῷ. Ἐν τῷ κρεῖττονι δὲ γνωστικῷ ἔχει τὸ πνεῦμα μᾶλλον ἐνεργητικῶς, ἢ γουν μᾶλλον ἐνεργεῖ, ἀλλ' ὅμως καὶ κάμωσιν ἐπὶ τέλους αἰσθάνεται ἐν ταῖς αὐτενεργείαις αὐτοῦ· ὥστε καὶ πάσχει πῶς ἐν αὐταῖς.

Ἄρθρον α').

Περὶ ἡττονος γνωστικῆς ἢ περὶ αἰσθητικῆς δυνάμεως.

§ 6.

Ἡ αἰσθητικὴ δύναμις, ἥτοι ἡ αἴσθησις, διακρίνεται ὡς ἐξωτερικὴ καὶ ὡς ἐσωτάτη. Καὶ ἡ μὲν ἐξωτερικὴ εἶνε δύναμις, ἣν ἔχουσα ἡ ψυχὴ δέχεται καὶ αἰσθάνεται τοὺς γινομένους εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐρεθισμοὺς, ἢ τὰς γινομένας εἰς αὐτὰ ἐπιδράσεις ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἢ γουν δύναμις, δι' ἧς λαμβάνομεν εἶδησιν γινομένου τινὸς ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ἐρεθισμοῦ τῶν ἐν ταῖς αἰσθητηρίοις νεύρων, καὶ ἐνεργεῖ τὸ μὲν εἰς ἐρεθισμοὺς γινομένους

εἰς τὰς ἐξικνουμένας εἰς τὸ δέρμα αἰσθητικὰς ἴνας, ὅποιοι
 π. χ. ὁ ἐρεθισμὸς τῆς θερμότητος ἢ ὁ τοῦ ψύχους· ταύτην δὲ
 τὴν συσχετιζομένην πρὸς τὴν ἀφὴν δύναμιν κλητέον ἴσως
 γενικὸν αἰσθητικὸν· τὸ δὲ ἐνεργεῖ ἢ αἰσθητικὴ δύ-
 ναμις εἰς ἐρεθισμοὺς ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων εἰσαγομένους
 εἰς τὴν συνείδησιν δι' ἰδιαιτέρων ὀργάνων τοῦ σώματος, τῶν
 αἰσθητηρίων δηλαδή· ταύτην δὲ τὴν αἴσθησιν κλητέον εἰ-
 δικὸν αἰσθητικὸν.—Καὶ τὸ μὲν γενικὸν αἰσθητι-
 κὸν γνωστοποιεῖ τῇ ψυχῇ τὰς διαφόρους ἐπὶ τοῦ σώματος
 ἐπιδράσεις τῆς ἐκτὸς αὐτοῦ φύσεως, π. χ. τῆς θερμότητος
 ἢ τοῦ ψύχους, τὰς πλήξεις, καὶ τὰς χρεῖας αὐτοῦ.—Τὸ δὲ
 εἰδικὸν αἰσθητικὸν ἄγει εἰς γνῶσιν τῶν ἐκτὸς σωμα-
 τῶν, διότι δι' αὐτοῦ γινώσκει ἡ ψυχὴ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὰς
 ἰδιότητας καὶ ἐνεργείας τῶν ἐκτὸς· ἐνεργεῖ δέ, ὡς εἶπομεν,
 διὰ τῶν αἰσθητηρίων, τὰ ὅποια πέντε ὄντα (ὄρασεως, ἀκοῆς,
 ὁσφρήσεως, γνῶσεως, ἀφῆς,) εἶνε τρόπον τινὰ πέντε ὁδοὶ
 ἄγουσαι εἰς γνῶσεις καὶ εἰς νοητικὴν ἐκπαίδευσιν· ἀλλ' ἐκ
 τούτων ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὁσφρησις ἔχουσι ἀναφορὰν πρὸς
 τὴν διατήρησιν τοῦ σώματος, ἐφ' ᾧ εἶνε τεταγμένη ἡ μὲν
 γεῦσις ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς πεπτικῆς συσκευῆς, ὥστε νὰ εἰσά-
 γηται εἰς ταύτην τὸ εὐγευστον καὶ μὴ βλαβερὸν· ἡ δὲ ὁ-
 σφρησις εἶνε τεταγμένη ὑπεράνω τῆς εἰσόδου ταύτης ὡς φύ-
 λαξ τις ἀγρυπνος τῆς τε γεύσεως καὶ τῆς ἀναπνοῆς, μὴ
 ἐπιτρέπουσα μήτε τὴν εἰς τὸ στόμα εἰσαγωγὴν δυσὸδμῶν, ἄτε
 βλαβερῶν, μήτε τὴν εἰς τὴν ἀναπνευστικὴν συσκευὴν δυσὸδ-
 μιῶν, ἄτε βλαβερῶν, ἐφ' ᾧ ἐπιβάλλεται φυγὴ (εἰάν ὀξεῖα ἢ
 δυσὸδμία) καὶ ἐπίσχεσις ἐπὶ χρονικὰς τινὰς στιγμὰς τῆς ἀ-
 ναπνοῆς. Ἀλλὰ πολλάκις ὅ,τι παρὰ τούτῳ τῷ ἀνθρώπῳ εἶνε
 εὐγευστον ἢ εὐὸδμον, παρ' ἄλλῳ δὲν εἶνε, καὶ τότε ἡ γεῦ-
 σις καὶ ἡ ὁσφρησις παρέχουσι γνῶσεις διαφερούσας κατὰ τὰ
 αἰσθανόμενα ὑποκείμενα. Ἡ τῆς ὄρασεως ὁμοίως καὶ ἡ τῆς ἀ-
 κοῆς αἴσθησις παρέχουσι γνῶσεις μὴ διαφερούσας κατὰ τὰ

αίσθανόμενα υποκείμενα, και συντελοῦσι πλεῖστον πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεων και ἐκπαίδευσιν τῶν νοητικῶν δυνάμεων. Περὶ δὲ τῆς ἀφῆς λέγομεν ἑξῆς.

Σημ. α'. Ἴνα εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ ἐγκεφάλου ἐρεθισμοὶ τῶν αἰσθητηρίων, ἀπαιτεῖται 1) τὰ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου συνεχόμενα αἰσθητικὰ νεῦρα τῶν αἰσθητηρίων, και αὐτὰ τὰ αἰσθητήρια, νὰ ᾔηαι ἀλύμαντα· 2) νὰ μὴ ᾔηαι διατεκομμένη ἢ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου συνοχὴ τῶν ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις αἰσθητικῶν νεύρων· 3) ἀρκούντως ἰσχυρὸς ἐρεθισμὸς και ἰκανὸς νὰ κινήσῃ τὴν νευρικὴν δύναμιν· και 4) προσοχὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἐρεθισμόν, και μὴ προσήλωσις αὐτῆς εἰς ἄλλην τινὰ ἐννοιαν.

Σημ. β'. Περὶ τῶν πέντε αἰσθητηρίων και περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας ἐκάστου αὐτῶν πραγματεύεται ἡ ἀνθρωπολογία. Ἐν αὐτῇ δὲ και ἐν τῇ πειραματικῇ φυσικῇ διδασκόμεθα και ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον αὐτὰ αἰσθάνονται ἐρεθιζόμενα, εἶνε αἶσθημα ἰδιάζον ἐκάστῳ, γεννώμενον μὲν ὑπὸ τοῦ ἐρεθίζοντος, μηδὲως ὁμως ὁμοιάζον πρὸς τὸ ἐρεθίζον· π. χ. ἐνῶ κυματώσεις ἀέρος, ἤτοι ἐπάλληλοι συμπυκνώσεις και ἀραιώσεις ἀέρος σφαιρικαί, γεννῶμεναι ὑπὸ κραδασμῶν ἢ ἀναπάσεων σωμάτων ἐλαστικῶν, ἀφικνούμεναι εἰς τὸ οὖς και εἰς χωροῦσαι εἰς αὐτὸ ἐρεθίζουσι τὸ ἐν αὐτῷ ἀκουστικὸν νεῦρον, τοῦτο αἰσθάνεται τὸν ὑπ' αὐτῶν

γεννώμενον ἐρεθισμόν ὡς ἤχον, ἀντὶ νὰ αἰσθάνηται αὐτὰς ὡς ἐπάλληλους θλίψεις ἢ ὠθισμούς· και ἐνῶ ὁ ὀφθαλμὸς θλίβεται π. χ. ὑπὸ τοῦ δακτύλου ἡμῶν ἐν σκοτεινῷ τόπῳ

όντων, ἢ ἐνῶ προσκρούει πού, αἰσθάνεται τὴν θλίψιν ἢ τὴν πρόσκρουσιν, οὐχὶ ὡς θλίψιν ἢ πρόσκρουσιν ἤτοι κτύπημα, ἀλλ' ὡς φῶς. Οὔτε παρὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ λοιπὸν μανθάνομεν τί εἶνε φῶς καθ' αὐτό, οὔτε παρὰ τοῦ ὠτός τί εἶνε ἤχος· μανθάνομεν δὲ ταῦτα ἐπεὶ παρὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διανοίας· μανθάνομεν δηλαδὴ παρὰ τούτων, ὅτι ὁ μὲν ὀφθαλμὸς αἰσθάνεται τὸν ὑπὸ τῆς θλίψεως ἢ πρόσκρουσεως ἐρεθισμὸν ὡς φῶς, ὅπως ὡς φῶς αἰσθάνεται καὶ τὰς ὠθήσεις, τὰς γινομένας εἰς τὸν ἀμφιόληστρσειδῆ ὑμένα ὑπὸ τῶν κυματώσεων τοῦ εἰσχωροῦντος καὶ εἰς τὸν ὀφθαλμόν, ὅπως εἰς πάντα τὰ σώματα, κοσμικοῦ αἰθέρος, τοῦ ὄντος μεταξὺ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῶν ταχύτατα κραδαιομένων καὶ γεννώντων τὰς κυματώσεις τοῦ αἰθέρος μορίων τοῦ θερμογόνου καὶ φωτογόνου διαπύρου σώματος· τὸ δὲ οὖς μανθάνομεν παρὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διανοίας, ὅτι αἰσθάνεται τοὺς ἐκ τῶν ἐπαλλήλων κυματώσεων ὠθισμοὺς τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, οὐχὶ ὡς ὠθισμοὺς, ἀλλ' ὡς ἤχον. Τὸ ἐξῆς πειράματιον σαφηνίζει τὸ λεγόμενον. Σφίξον διὰ μὲν τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ δείκτου τῆς ἀριστερᾶς σου χειρὸς τὸν πόδα α τοῦ ἠχογόνου δικράνου (λεγομένου διαπάσων ὑπὸ τῶν Γάλλων)· διὰ δέ τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ δείκτου τῆς δεξιᾶς σου σφίξον πρὸς ἀλληλα τὰ ἐλαστικά σκέλη δ καὶ γ τοῦ δικράνου, καὶ εὐθὺς ἄφες αὐτά· τότε οἱ μὲν ῥηθέντες δάκτυλοι τῆς ἀριστερᾶς σου χειρὸς ἐξακολουθοῦντες νὰ κρατῶσι σφιγκτὰ τὸν πόδα α αἰσθάνονται τρόμον τινὰ ἕνεκα τῶν ταχύτατα κινουμένων ἐνθεν καὶ ἐνθεν ἐλαστικῶν σκελῶν δ καὶ γ τοῦ δικράνου· εἰάν δὲ φέρῃς διὰ τῆς σφιγκτὰ κρατούσης τὸν πόδα α χειρὸς σου τὸ δικράνον πλησίον τοῦ ὠτός, μὴ ἐγγίζων αὐτό, τότε οἱ μὲν δάκτυλοι τῆς ἀριστερᾶς σου χειρὸς ἐξακολουθοῦσι νὰ αἰσθάνωνται τρόμον τὸ δὲ οὖς σου αἰσθάνεται ἤχον. Ταχύτατα λοιπὸν καὶ ἕνεκα τῆς μεγίστης ταχύτητος μὴ ὀρα-

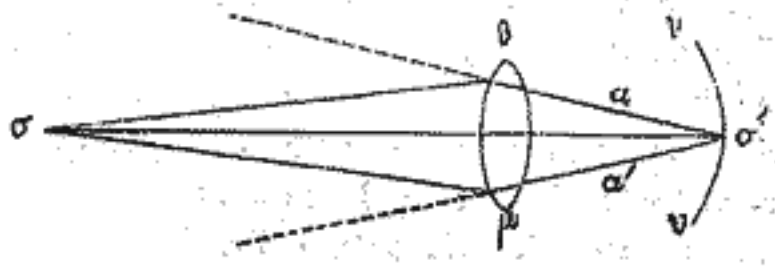

τῶς κινούμενα ἤτοι κραδαινόμενα τὰ ἐλαστικά σκέλη τοῦ δίκρανου μεταδίδουσι τοὺς κραδασμούς των εἰς τὸν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ὠτός ἀέρα, ὅστις κυματούμενος ὑπ' αὐτῶν εἰσχωρεῖ εἰς τὸ οὖς, ὅπερ πέφυκε νὰ αἰσθάνηται ὡς ἤχον τὰς κυματώσεις. Διακριτέον λοιπὸν ἐνταῦθα τρία τινά : ἠχογόνον, ὁποῖον τὸ δίκρανον, ἠχαγωγόν, ὁποῖος ὁ ἀήρ, καὶ ἠχοδόκον, ὁποῖον τὸ οὖς· ἄλλοιον λοιπὸν εἶνε τὸ ἐκτὸς ἡμῶν, καὶ ἄλλοιον αἰσθανόμεθα ἡμεῖς αὐτό. Σημειώσιμον ἐτι, ὅτι ὁ ἀποπηδῶν ἐκ τῆς ἠλεκτρικῆς μηχανῆς ἠλεκτρικὸς σπινθήρ γίνεται αἰσθητὸς εἰς μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὡς φῶς, εἰς δὲ τὰ ὠτα ὡς σιγμός, εἰς δὲ τὴν ῥίνα ὡς θειώδης τις ὀσμὴ, εἰς δὲ τὴν γλῶσσαν ὡς ἀλκαλικὴ τις γεῦσις, εἰς δὲ τὰ ἄλλα νεῦρα τοῦ σώματος ὡς ἐρεθισμὸς ἐπάγων σπασμούς τῶν μυῶν αὐτοῦ. Μία λοιπὸν καὶ ἡ αὐτὴ ἐπίδρασις γίνεται διαφόρως αἰσθητὴ εἰς τὰς διαφόρους αἰσθήσεις ἡμῶν, καὶ οὐδεμίᾳ διδάσκει αὐτὴ, τί εἶνε καθ' ἑαυτὸ τὸ ἐπιδρῶν, ἀλλ' ἐπειτα ἡ διάνοια καὶ ἡ ἐπιστήμη.

Αἰσθανομένων ὡς φῶς τῶν μὲν ὀφθαλμῶν τὰς κυματώσεις τοῦ αἰθέρος, γεννωμένας ἐκ ταχυτάτων κινήσεων μορίων σωμάτων θερμογόνων ἢ φωτογόνων, τῶν δὲ ὠτων τὰς κυματώσεις τοῦ ἀέρος παραγομένας ἐκ κραδασμῶν ἢ ἀναπαλότων σωμάτων ἐλαστικῶν ὡς ἀκούσματα, αἰσθανόμεθα τὴν φύσιν θελκτικὴν, καλλισχήμενα, καλλίμορφον, ὡραῖαν, καλλίχρουν, ποικίλην, πάροχον μελῶν, ἀσμάτων, ὠδῶν, κελαδημάτων. Ἄλλως θὰ ἠσθάνομεθα μόνον κινήσεις καὶ σιγὴν πανταχοῦ. Μόνη δὲ ἡ αἰσθησις τῶν δακτύλων μας καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σώματός μας, ἀντίστασιν αἰσθανομένη ὑπὸ τοῦ ἐγγίζοντος ἢ θλίδοντος αὐτὴν διδάσκει ἡμᾶς τὸ ἀληθές, ὅτι δηλαδὴ ἡ σῶμα εἶνε τὸ ἐγγίζον καὶ ἀνθιστάμενον. Μανθάνομεν προς-ἔτι ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ καὶ ἐν τῇ πειραματικῇ φυσικῇ, ὅτι ἡ ἀφή τοῦ σώματος ἡμῶν χρησιμεύει καὶ εἰς τὸ νὰ ἀντιλαμβανώμεθα ὡς ὀρθῶν τῶν ὀρωμένων ἀντικειμένων, ἂν καὶ

ταῦτα ἀνεστραμμένα ἀπινδαλματίζονται (ἀπεικονίζονται) ἐν σμικρῷ ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ὑμένοσ τῶν ὀφθαλμῶν. Παραδείγματος χάριν, ὀρωμένος ἐγὼ ὑπὸ σοῦ ἀπινδαλματίζομαι ἐν σμικροτάτῳ ἀπινδαλματίσματι ἀνεστραμμένος ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου καὶ κεντρικοῦ μέρους τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τῶν ὀφθαλμῶν σου, πρὸς τὰ κάτω μὲν ἢ κεφαλὴ καὶ ὁ κορμὸς τοῦ σώματός μου, πρὸς τὰ ἄνω δὲ τὰ σκέλη μου καὶ οἱ πόδες μου. Ἀλλὰ μετὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ κορμοῦ μου συναπινδαλματίζονται πρὸς τὰ κάτω τοῦ ὀπτικοῦ σου ὑμένοσ καὶ ὁ ὀπισθὲν μου τοῖχος καὶ ἡ συνεχομένη μετ' αὐτοῦ ὄραφὴ τοῦ ὀμματίου· μετὰ τῶν σκελῶν μου δὲ καὶ τῶν ποδῶν μου συναπινδαλματίζεται πρὸς τὰ ἄνω τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς σου καὶ τὸ πάτωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴστασαι καὶ σὺ. Ἀλλὰ σὺ γινώσκεις ὅτι ὀρθὸς ἴστασαι ἐπὶ τοῦ πατώματος, καὶ διὰ τῆς γνώσεώς σου ταύτης ἐπαναφέρει ἢ συνείδησίς σου πρὸς τὰ κάτω τὰ ἄνω μέρη τοῦ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου ἰνδάματός μου, καὶ πρὸς τὰ ἄνω τὰ κάτω μέρη αὐτοῦ. Οὕτω λοιπὸν χρησιμεύει ἡ ἀσφαλεστάτη αἰσθησις ἀφή (ἀφή δέ τις εἶνε καὶ ἡ αἰσθησις τῶν ποδῶν μας καὶ ἡ τῆς ὀλης ἐπιφανείας τοῦ σώματός μας,) εἰς τὸ νὰ ἀντιλαμβανώμεθα ὡς ὀρθῶν τῶν ὀρωμένων, ἂν καὶ ἀνεστραμμένα ἀπινδαλματίζονται ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς. — Ὅσα ἄλλα ἐρρέθησαν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ πῶς βλέπομεν ὀρθὰ τὰ ἀνεστραμμένως ἀπινδαλματιζόμενα ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὅτι ἀνατρέχομεν δῆθεν ἐπὶ ἀκτίνων ἐρχομένων ἀπὸ τῶν ὀρωμένων καὶ εἰσερχομένων εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, εἶνε ἀούστατα· διότι αἱ ἀκτῖνες εἶνε ἀπλῶς ἐπινοηταὶ γραμμαί, ἐπινοηθεῖσαι πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τοῦ φωτός, ὅποιον τοῦτο ἐνομιζέτο πρότερον. Ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπαρκταὶ ἐὰν θεωρηθῶσιν αἱ γραμμαὶ αὗται, πάλιν δὲν ἐξηγεῖται πῶς διὰ τῆς ἐπ' αὐτῶν ἀναδρομῆς βλέπομεν ὀρθὰ τὰ ἀνεστραμμένα ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ἀπινδαλματιζόμενα· διότι αἱ ἀπὸ παντός σημείου

τοῦ ὀρωμένου ἐν ἀποκλίσει ἀπερχόμεναι ἀκτῖνες θὰ ἀπετέ-
 λουν φωτεινὸν κῶνον, καὶ εἰσερχόμεναι εἰς τὸν ὀφθαλμὸν καὶ
 συγκλίνουσαι ἔνεκα θλάσεως ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ὑδατώ-
 δους ὑγροῦ, ὑπὸ τοῦ κρυσταλλοφυοῦς φακοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ ὑελώ-
 δους ὑγροῦ θὰ συνήρχοντο πάλιν εἰς ἓν σημεῖον τοῦ ἀμφιβλη-
 στροειδοῦς Θ καὶ θὰ ἀπετέλουν φωτεινὸν κῶνον ἀντίστρο-
 φον τοῦ ἐξωθεν εἰσελθόντος· ἐὰν λοιπὸν ἀνέτρεχεν ἡ αἰσθη-
 σις τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐπὶ τῶν ὑποτιθεμένων ἀκτίνων τούτων,
 αὐταὶ δὲν θὰ ἔφερον αὐτὴν εἰς τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ θὰ ἤρχον-
 το, ἀλλὰ μακρὰν αὐτοῦ. Τὸ ἐξῆς σχημάτιον σαφηνίζει τὸ
 λεγόμενον. Ἐστω ἀκτινοδόλον σημεῖον τοῦ ὀρωμένου τὸ σ ,
 $\theta\mu$ τὰ θλαστικά μέρη τοῦ ὀφθαλμοῦ, καὶ ν ὁ ἀμφιβληστρο-
 εἰδής· ἐὰν ἀνέτρεχεν ἡ αἰσθησις ἀνὰ τὴν ἀκτῖνα α ἢ τὴν α' ,
 αὐταὶ δὲν θὰ ἔφερον αὐτὴν εἰς τὸ σ εὐθυπόρως χωροῦσαι
 ὅπως τὸ $\phi\omega\varsigma$, ἀλλὰ μακρὰν αὐτοῦ, ἐκτός ἂν αὐθαιρέτως ἐξε-
 λεγε τὸν ἄξονα τῶν φωτεινῶν κῶνων, ὅστις ὁμοίως δὲν ὑπάρ-
 χει, ὅπως καὶ αἱ ἐπινοηταὶ γραμμαῖαι α καὶ α' .

§ 7.

Αἱ διάφοροι τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήσεις ἀντικαθιστῶσιν ἐνί-
 στε κατὰ τινα τρόπον ἀλλήλας, ὥστε, ὅταν λείψῃ αὕτη ἢ
 ἐκείνη αὐτῶν, ἐπιτείνεται ἡ ὀξύτης ἀλλῆς. Ὑπῆρξαν ἐνεοί
 (βωβοί), οἵτινες λέγεται, ὅτι εἰς ὄλον αὐτῶν τὸ σῶμα ἡ-
 σθάνοντο τοὺς κτύπους ὠρολογίου, βήματα τινα κειμένου
 μακρὰν αὐτῶν· καὶ τυφλοὶ ἐκ γενετῆς, οἵτινες διὰ τῆς ἀ-
 φῆς διέκρινον τὰ χρυσαῖα νομίσματα τῶν ἀργυρῶν, καὶ τὰ

χρώματα ὧν ἤπτοντο ὑφασμάτων. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι οὔτε ὁ τυφλὸς χρώματα καθ' ἑαυτὸ αἰσθάνεται, οὔτε ὁ ἐνεὸς ἤχον, ὡς ἐν τοῖς περὶ αἰσθητηρίων ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ μανθάνομεν. Κωλύεται δὲ ἡ αἰσθητικὴ δύναμις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς τὸ μὲν ὅταν πολλαὶ συγχρόνως ἐπιδράσεις ἐπιδρῶσιν ἐπ' αὐτῆς, καὶ μάλιστα ὅταν ἦναι καὶ διάφοροι· τὸ δὲ ὅταν αἱ ἐπιδράσεις πολὺ ταχέως ἀκολουθῶσιν ἀλλήλαις· τὸ δὲ καὶ ὅταν ἡ προσοχὴ τῆς ψυχῆς ἐπιμένῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀνθυποστατόν· διότι καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας περιπτώσεις ἐμποδίζεται τὸ πνεῦμα νὰ ἀντιληφθῇ προσηκόντως τῶν ἐρεθισμῶν. Ἐμποδίζεται προσέτι ἡ αἰσθητικὴ δύναμις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς καὶ ὅταν οἱ ἐρεθισμοὶ ἦνε λίαν ὀξεῖς, ὥστε ἐπαπειλοῦσι φθορὰν εἰς τὸ αἰσθητήριον. Ἐμποδίζεται τέλος ἡ αἰσθητικὴ δύναμις καὶ δὲν ἐνεργεῖ ὀρθῶς καὶ ὡς δεῖ ὑπὸ ζωηρότητος τῆς φαντασίας καὶ τῶν παθῶν. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἀπάτας πίπτει ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῶν ἀντιλήψεων, ἐὰν μὴ παρίστανται ἀδιαλείπτως ὁ νοῦς καὶ ἡ σκέψις, καὶ μὴ τακτοποιῶσι τὸ πολλαπλοῦν τῶν ἀντιλήψεων, καὶ ἐὼν μὴ διακρίνη ὁ ἄνθρωπος ὅ,τι εἶνε ἀπλῶς διαφορὰ τοῦ ἀτομικοῦ αὐτοῦ τρόπου τοῦ συλλογίζεσθαι ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, καὶ τέλος ἐὰν τὰς ἐσωτερικὰς ἑαυτοῦ διαθέσεις ἐκλωμβάνῃ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐνεργείας ὄντος τινὸς ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπάρχοντος.

Σημ. Τοῦ μὲν ἐνεοῦ ἡ ὀξεῖα αἰσθησις, δι' ἧς αἰσθάνεται, καὶ ὠρολογίου κτύπους κειμένου βήματά τινα μακρὰν αὐτοῦ ὁμοιάζει πρὸς τὰς πλήξεις, τὰς ὁποίας πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς κοιλίας του, ὅταν παρέρχωνται τυμπανίζοντες στρατιωτικοὶ τυμπανισταί, ὅτε ἀναπάλλον τὸ κρουόμενον διατεταμένον δέρμα τοῦ τυμπάνου, μεταδίδει τὰς ἀναπάσεις αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα, τοῦ ὁποίου αἱ κυματώσεις ἐξικνούμεναι καὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς κοιλίας γίνονται αἰσθηταὶ ὡς πλήξεις ἢ ὤσεις. Τῶν δὲ τυ-

16
φλῶν ἢ ὀξεῖα αἰσθησις τῆς ἀφῆς, διακρινόντων δι' αὐτῆς τὰ ἀργυρᾶ νομίματα τῶν χρυσαῶν, ἀποδοτέα εἰς τὴν διαφορὰν τῆς θερμαγωγότητος τῶν δύο μετάλλων, ἣν αὐτοὶ αἰσθάνονται ἀπτόμενοι αὐτῶν.

§ 8.

Ἐσωτάτην δὲ αἰσθησιν ὀνομάζουσι δύναμιν, ἣν ἔχουσα ἡ ψυχὴ γινώσκει τὰς ἰδίας ἐαυτῆς καταστάσεις, ἥτοι τὰς διαθέσεις ἐαυτῆς, ἡγουν τὰ ἐκάστοτε εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα συναισθήματα, καὶ τὰς ἐκάστοτε ὀρέξεις· προσέτι τὴν δύναμιν ταύτην ἔχουσα ἀναπαριστᾷ ἐαυτῇ, ὅσας παραστάσεις ἥτοι ἐννοίας ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων κατὰ διαφόρους καιροὺς προσέλαβε στρέψασα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τοῦς ἐρεθισμοὺς τῶν αἰσθητηρίων, δι' ὧν αὐταὶ προσελήφθησαν· τὴν δύναμιν ταύτην ἔχουσα ἀναπαριστᾷ καὶ ἐννοίας ἢ ἰδέας ὅσας αὐτὴ εὕρεν ἐν ἐαυτῇ, μὴ προσληφθείσης ἐξωθεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων. Ἡ αἰσθησις δὲ αὕτη δὲν ἔχει ἰδιαίτερον αἰσθητήριον, καὶ ταυτίζεται λοιπὸν πρὸς τὴν συνείδησιν, δι' ἧς σύνοιδεν ἡ ψυχὴ πᾶν ὅτι ἀντελήφθη ποτέ. Διὰ τῆς αὐτογνωσίας δὲ ταύτης διακρίνει προσέτι ὁ ἄνθρωπος τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ οὐσίαν ὡς διάφορον τῆς τε ἐκτὸς φύσεως καὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ σώματος, καὶ εὕρισκεται αὐτὴν διαμένουσαν ἀεὶ τὴν αὐτὴν κατὰ πάσας τὰς διαφόρους ἐνεργείας αὐτῆς.

§ 9.

Ἡ ἐσωτάτη αἰσθησις ἢ συνείδησις εἶνε τὸ δι' οὗ πάσα τοῦ ἀνθρώπου πνευματικὴ ἐνέργεια· ἀνευ δηλαδὴ αὐτῆς οὔτε αἰσθησις ἐκ τῶν αἰσθητηρίων δύναται νὰ παραχθῇ, ἐὰν ἐγειρομένη ἡ ψυχὴ, ἔχουσα τὴν δύναμιν ταύτην, δὲν στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τοῦ ἐρεθισμοῦ, οὔτε παραβολὴ

έννοιῶν πρὸς ἀλλήλας νὰ γείνη πρὸς παραγωγὴν ἐξ αὐτῶν γενικῶν ἢ γενικωτέρων ἐξ ἥττον γενικῶν· διότι ἀπαιτεῖται νὰ ἀναπαρασταθῶσιν αἱ μερικαὶ ἢ αἱ ἥττον γενικαί, ἅς ἔχει ἤδη ἡ ψυχὴ ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῆς, ὅπως παραδληθῶσι καὶ παραχθῶσιν ἐξ αὐτῶν γενικαὶ ἢ γενικώτεραι· ἀνευ τῆς ἐσωτάτης αἰσθήσεως οὔτε κρίσις, οὔτε συλλογισμὸς οὔτε ἀνάμνησις δύνανται νὰ παραχθῆ. Ἡ εἰς τοῦτο δὲ ἢ εἰς ἐκεῖνο τῶν αἰσθητηρίων γενομένη ὑπὸ τῆς ἐκτὸς φύσεως ἐπίδρασις εἶνε διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀνύπαρκτόν τι, ἐὰν ἡ ψυχὴ ἐξεργηθεῖσθαι ὑπὸ τῆς ἐπίδράσεως δὲν στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῆς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν, καὶ δὲν ἀναλάβῃ αὐτὴν εἰς τὴν συνείδησίν τῆς. Ἡ εἰς τὴν συνείδησιν δὲ ἀνάληψις τῆς ἐπίδράσεως τοῦ ἀντικειμένου λέγεται ἀντίληψις, δι' ἧς ἐπίδράσεως ἐπιστήσασα ἡ ψυχὴ τὴν προσοχὴν τῆς εἰς τὸ ἐπίδρασαν ἀντικείμενον ἀντιλαμβάνεται αὐτοῦ καὶ τὸ διακρίνει ἑαυτῆς τε καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων· ἐκ τῆς ἀντίληψεως δὲ γεννᾶται ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ψυχῆς εἰκὼν τις, ὡς εἰπεῖν, τοῦ ἐπίδρασαντος ἀντικειμένου, ἣτις λέγεται παράστασις ἢ ἐμπαράστασις ἢ ἐννοία μερικὴ ἢ ἀτομικὴ, διακρινόμενη τῆς γενικῆς ἐννοίας, ἣν ἡ ψυχὴ δι' ἧς ἔχει δυνάμει τοῦ διασκεπτικοῦ νοός παράγει αὐτὴν ἐκ μερικῶν ἢ ἀτομικῶν. Κατὰ πᾶσαν δὲ ἀντίληψιν καὶ ἐμπαράστασιν λαμβάνει ἡ ψυχὴ ἥτοι τὸ ἀντιλαμβανόμενον ὑποκείμενον ἢ ὑποστατὸν συνείδησιν ἑαυτοῦ τε καὶ τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας, ἡγουν καὶ συνείδησιν λαμβάνει ἑαυτοῦ ὡς ὄντος διαφόρου τοῦ ἀντικειμένου ἢ ἀνυποστατοῦ; καὶ διατεθειμένον αἰσθάνεται ἑαυτὸ εὐαρέστως ἢ δυσσάρεστως. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν λοιπὸν παντὸς ἐξώθεν ἐπιδρῶντος ἐνεργεῖ οὐ μόνον ἡ ἐξωτερικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτάτη αἰσθησις. Ἡ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς δὲ αἰσθήσεως ἀντίληψις διατελεῖ ἐσφαλμένη, ἐν ὅσῳ μεμιγμένον μένει μετὰ τῆς ἀντίληψεως καὶ συναίσθημα εὐαρέστον ἢ

δυσάρεστον, διότι ἐμποδίζεται τότε ὑπὸ τούτου ἢ πρὸς αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ ἀνθυποστατὸν προσοχὴ τοῦ ὑποκειμένου.

Τοσαῦτα μὲν περὶ τοῦ ἡττονος γνωστικοῦ· νῦν δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὰ περὶ τοῦ κρείττονος.

Ἄρθρ. 6'.)

Περὶ τοῦ κρείττονος γνωστικοῦ.

§ 10.

Τὸ κρείττον γνωστικὸν ἐμφανίζεται ἐνεργὸν Α) ὡς νοῦς διασκεπτικὸς ἢ διαλογιστικὸς, ὃν ἔχουσα ἡ ψυχὴ σκεπτομένη ἢ διαλογιζομένη εὐρίσκει ὅ,τι κοινὸν ἐν πολλαῖς ἀντιλήψεσι, καὶ συνάπτει τὰς ἐχούσας τὸ κοινὸν εἰς ἓν ὅλον εὐσύνοπτον, παράγουσα ἐννοίαν γενικὴν ἐκ μερικῶν, ἢ ἐξ ἡττόν γενικῶν γενικωτέραν· ἢ εὐρίσκουσα κατ' ἄμεσον τρόπον τὴν κατ' ἀντικείμενον σχέσιν δύο ἐννοιῶν, μιᾶς μερικῆς καὶ μιᾶς γενικῆς, παράγει κρίσιν — ἢ εὐρίσκουσα κατ' ἔμμεσον τρόπον τὴν σχέσιν δύο ἐννοιῶν διὰ τινος τρίτης, ἐχούσης σχέσιν πρὸς ἀμφοτέρας, παράγει συλλογισμόν. Ὑποδιακρίνεται λοιπὸν ὁ διασκεπτικὸς νοῦς εἰς γενικευτικὴν δύναμιν, εἰς κριτικὴν καὶ εἰς συλλογιστικὴν. — Β) ὑποδιακρίνεται τὸ κρείττον γνωστικὸν ὡς νοῦς ἐποπτικὸς ἢ ὡς λογικὸν διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος γνώσεις μὴ παραγομένας ἐκ τῶν αἰσθήσεων, μὴ δυναμένας νὰ παραχθῶσι διὰ τοῦ διασκεπτικοῦ νοῦς ἐκ τῶν ὑποπιπτόντων τῇ αἰσθήσει, γνώσεις δηλονότι τοῦ αἰωνίου καὶ ἀπείρου καὶ πρωτίστου καὶ πόνου πάσης ὑπάρξεως αἰτίου. Ἄλλ' εἶπωμεν καὶ ἰδίως τινὰ περὶ διασκεπτικοῦ νοῦς καὶ ἔπειτα περὶ λογικοῦ.

Α'.) Περὶ Διασκεπτικοῦ νοός.

§ 11.

Διασκεπτικός νοός εἶναι, πρῶτον, ἐκείνη ἡ γνωστικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς, δι' ἧς ἡ ψυχὴ, εὐρίσκουσα ὅ,τι κοινὸν ἐν πολλαῖς συγγενέσιν ἀντιλήψεσι καὶ μερικαῖς ἐννοίαις, συνάπτει αὐτὰ εἰς ἓν ὅλον εὐσύνοπτον· ἐπὶ τούτῳ δὲ συγκρίνουσα τὰς μερικὰς ἐννοίας συνάγει καὶ συνθέτει εἰς ἓν ὅλον ὅ,τι κοινὸν εὐρίσκει ἐν αὐταῖς, ἀφαιρεῖ δὲ ἢ παραλείπει ὅ,τι μὴ κοινὸν ἔχει ἐκάστη, καὶ παράγει οὕτω γενικὴν ἐννοίαν ἐκ μερικῶν, π. χ. ἐν τῷ ὀρθογωνίῳ τριγώνῳ, ἐν τῷ ἰσοπλευρῷ, ἐν τῷ ἰσοσκελεῖ, ἐν τῷ σκαληνῷ, εὐρίσκουσα, ὅτι τὸ μὲν εἶνε τρίγωνον ἀλλ' ὀρθογώνιον, τὸ δὲ τρίγωνον ἀλλ' ἰσοπλευρον, τὸ δὲ τρίγωνον ἀλλ' ἰσοσκελές, τὸ δὲ τρίγωνον ἀλλὰ σκαληνόν, συνάπτει τὸ κοινὸν αὐτῶν γνῶρισμα τρίγωνον καὶ παραλείπει τὸ καθ' ὃ ἕκαστον διαφέρει πρὸς τὰ λοιπά, ἤτοι παραλείπει τὸ γνῶρισμα ὀρθογώνιον, τὸ γνῶρισμα ἰσοπλευρον, τὸ ἰσοσκελές, τὸ σκαληνόν, καὶ παράγει οὕτω ἐκ τῶν μερικῶν τούτων ἐννοιῶν τὴν γενικὴν ἐννοίαν τρίγωνον ἀπλῶς, ἤτοι σχῆμα ἐπίπεδον περατούμενον ὑπὸ τριῶν πλευρῶν ἢ παράγει ἐξ ἡττων γενικῶν γενικωτέραν· π. χ. ἐκ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν θηλαστικόν, ὄρνις, ἔρπετόν, ἀμφίβιον, ἰχθύς, παράγει τὴν γενικωτέραν ἐννοίαν ἐνοπόνδυλον· διότι ἡ γενικὴ ἐννοία εἶνε γενικὴ σχετικῶς μόνον, ἡγουν μόνον ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ μέρος ἐννοίας, ἐκ τοῦ κοινοῦ τῶν ὁποίων παρήχθη. Δὲν εἶνε δὲ ἀντικειμένων ὑποπιπτόντων τῇ αἰσθήσει ἐννοίαι αἰ γενικαί, ἀλλ' ἄθροισμα κοινῶν γνωρισμάτων τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἔχουσιν ὑπαρξίν οὔσαι γνωρίσματα ἀντικειμένων ὑπαρχόντων. Διὰ ταῦτα καλεῖται ἡ γνῶσις ἡ διὰ τοῦ διασκεπτικοῦ νοός ἀποκτωμένη ἔμμεσος ἢ παραγωγος, καθ' ὃ παραγομένη ἐκ τῶν ἀμέσων ἤτοι μερικῶν.

§ 12.

Αἱ διὰ τοῦ διασκεπτικοῦ λοιπὸν νοοὶ παραγόμεναι ἔννοιαι δὲν ὑπάρχουσι ἐκτὸς ἡμῶν, ἡγουν δὲν ὑποπίπτουσι εἰς τὴν αἰσθησιν· ἐπειδὴ ἐκτὸς ἡμῶν μόνον ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα ὑπάρχουσι καὶ ὑποπίπτουσι εἰς τὴν αἰσθησιν, οὐδὲν δὲ ὁμοίον πρὸς γενικὴν ἔννοιαν· ὑπάρχουσι λοιπὸν μόνον ἐν τῷ νῷ, ὅστις κατὰ νόμους ἰδίους καὶ συγγενεῖς ἢ συμφυεῖς αὐτῷ καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τῶν ἐκτὸς παραβάλλων τὰ καθ' ἕκαστον, συνθέτων ὅ,τι ἐν αὐτοῖς κοινόν, καὶ ἀφαιρῶν ὅ,τι προσιδιάζει ἐκάστῳ τῶν ἐπὶ μέρους, τακτοποιεῖ τὰς γνώσεις. Τὸ μὲν περιεχόμενον λοιπὸν ἢ τὴν ὕλην τῶν γενικῶν ἐννοιῶν λαμβάνει ὁ διασκεπτικὸς νοῦς παρὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἢ παρὰ τῆς ἐσωτάτης αἰσθήσεως, τὸ δὲ εἶδος αὐτῶν, ἡγουν τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνάπτει τὸ παρὰ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν δεδομένον πολλαπλοῦν, αὐτενεργῶν συνθέτει κατὰ νόμους ἰδίους αὐτῷ καὶ συμφυεῖς· διὰ ταύτης δὲ τῆς δυνάμεως γίνεται δυνατόν νὰ τακτοποιηται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου τὸ πολλαπλοῦν τὸ παρὰ τῶν αἰσθήσεων διδόμενον, καὶ νὰ εὑρισκῆται ἢ μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστον σχέσις.

§ 13.

Ὁ διασκεπτικὸς νοῦς εἶνε, δεύτερον, δύναμις τῆς ψυχῆς, ἣν ἔχουσα αὐτὴ εὑρίσκει κατ' ἄμεσον τρόπον τὴν κατ' ἀντικείμενον σχέσιν πρὸς ἀλλήλας δύο ἐννοιῶν, μιᾶς μερικῆς καὶ μιᾶς γενικῆς· π. χ. ὁ Ἀριστείδης ἦτο δίκαιος· ἢ μιᾶς ἡττον γενικῆς καὶ μιᾶς γενικωτέρας· π. χ. πᾶς ὄρνις εἶνε ἐνοσπόνδυλόν ζῶον. Αἱ ἔννοιαι δηλαδὴ, καθ' ἕκαστας μένουσαι ἐν τῇ συνειδήσει, εἶνε, οὕτως εἰπεῖν, ὕλη τις πρὸς παραγωγὴν γνώσεων· διότι γνώσις καθ' αὐτὸ γεννᾶται, ἀφ' οὗ

παραβληθῶσι πρὸς ἀλλήλας αἱ ἔννοιαι καὶ εὐρεθῆ ἡ σχέσις αὐτῶν. Ὄταν λοιπὸν ὁ διασκεπτικὸς νοῦς συνθέτων μετ' ἀλλήλων κατ' ἄμεσον τρόπον δύο ἐννοίας, μιᾶς μερικῆς καὶ μιᾶς γενικῆς, ἢ μιᾶς ἥττον γενικῆς καὶ μιᾶς γενικωτέρας, ἐκφράζη τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν αὐτῶν, τότε κρίνει, τότε παράγει κρίσιν, ἥτις προφερομένη ἢ γραφομένη λέγεται πρότασις· π. χ. ὁ Σωκράτης ἦτο σοφός· τὸ μὲν ὑποκείμενον Σωκράτης εἶνε μερικὴ ἐννοία, τὸ δὲ κατηγορημα σοφός εἶνε γενικὴ.

§ 1.4.

Ὁ διασκεπτικὸς νοῦς διακρίνεται, τρίτον, ὡς γνωστικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις, δι' ἧς ἡ ψυχὴ, εὐρίσκουσα κατ' ἔμμεσον τρόπον τὴν μεταξὺ δύο ἐννοιῶν σχέσιν διὰ τρίτης ἀλλῆς, κοινῆς ἀμφοτέραις, συλλογίζεται ἢ παράγει συλλογισμόν, π. χ. πᾶν τὸ ἔχον αἰσθησίν καὶ ἐκουσίαν κίνησιν εἶνε ζῶον· ἀλλὰ τὸ ὄστρακόδερμον πίννα ἔχει αἰσθησίν καὶ ἐκουσίαν κίνησιν (κινουὺν ἐκουσίως τὰς θύρας αὐτοῦ, εἰσερχομένου τοῦ πιννοτήρου,) ἄρα τὸ ὄστρακόδερμον πίννα εἶνε ζῶον· (ἡ τρίτη ἐννοία εἶνε τὸ ἔχειν αἰσθησίν καὶ ἐκουσίαν κίνησιν).

Σημ. Περὶ τῶν νόμων, καθ' οὓς παράγονται αἱ γενικαὶ ἐννοιαι, αἱ κρίσεις καὶ οἱ συλλογισμοί, καὶ περὶ τῶν διαφορῶν αὐτῶν εἰδῶν, πρὸς δὲ καὶ περὶ τοῦ συστηματοποιεῖν τὰς γνώσεις, πραγματεύεται ἰδίως ἡ λογικὴ, ἡ δὲ ἐμπειρικὴ ψυχολογία πραγματεύεται μόνον περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἃς ἔχουσα παράγει γενικὰς ἐννοίας, κρίσεις, συλλογισμούς. Καὶ ταῦτα μὲν καὶ περὶ διασκεπτικοῦ νοῦς, νῦν δὲ λέγομεν:

Β'.) Περὶ ἐπιστητικοῦ νοῦς ἢ λογικοῦ.

§ 15.

Δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος τὴν δύναμιν τοῦ γινώσκειν μόνον τὸ ὑποπίπτον εἰς τὴν αἰσθησίν, καὶ τοῦ τακτοποιεῖν αὐτὸ κατὰ εἶδη καὶ γένη, καὶ τοῦ συστηματοποιεῖν τὰς γνώσεις καὶ ἐπιστήμας ἐξ αὐτῶν ἀποτελεῖν, δυνάμει ἧν ἔχει ἤδη ἐννοιῶν τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, τῆς σχέσεως καὶ ἀλληλουχίας, τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, ἀλλ' ἔχει καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἀνευρίσκειν καὶ προσκτᾶσθαι γνώσεις, μὴ δυναμένας νὰ παραχθῶσι διὰ τοῦ διασκεπτικοῦ νοῦς ἢ τῆς διανοίας ἐκ τῶν ὑποπιπτόντων ταῖς αἰσθήσεσι, γνώσεις δηλαδὴ τοῦ τελευταίου αἰτίου πάσης ὑπάρξεως, τοῦ αἰωνίου, τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀνεξαρτήτου ὄντος. Ἡ γνωστικὴ αὕτη δύναμις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκλήθη νοῦς ἐπιστητικός καὶ λογικός. Τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο αἴτιον, τὸ αἰώνιον, καὶ ἀπόλυτον καὶ ἀπείρον, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εὑρεθῇ διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ σκέψεως ἐν τοῖς κατ' αἰσθησίν, ὅσον καὶ ἂν ἀνερευνηθῇ ἡ φύσις· διότι μόναι τὸ πολὺ αἰτελευταῖαι αἰτίαι ὀλίγων τινῶν φαινομένων δύνανται νὰ εὑρισκῶνται διὰ τῆς σπουδῆς καὶ σκέψεως καὶ τῆς ἐπιστήμης, οὐχὶ ὁμῶς καὶ ἡ τελευταία αἰτία τοῦ σύμπαντος τῶν φαινομένων π. χ. τοῦ φαινομένου τῆς ἐπὶ τὴν γῆν πτώσεως τῶν σωμάτων, τῆς μέχρι τινός ἀνελεύσεως ὑγρῶν τινῶν ἐν τριχσειδεῖ σωλῆνι, ἢ τοῦ ἐλαίου ἐν θρυαλλίδι λύχνου, τῆς πρὸς ἀλληλα συνοχῆς τῶν μορίων τῶν σωμάτων, τῆς περιφορᾶς τῶν πλανητῶν περὶ τὸν ἥλιον, συνεργούσης καὶ τῆς φυξικέντρου λεγομένης δυνάμεως, τῆς πλημμυρίδος, καὶ ἄλλων τινῶν, εὑρέθη ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, ὅτι αἰτία εἶνε ἡ ἕλεις, ἥτις ὁμῶς δὲν εἶνε καὶ τοῦ σύμπαντος τῶν φαινομένων αἰτία. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν διὰ τοῦ λογικοῦ τοῦ εὑρίσκει τὴν

τελευταίαν αἰτίαν τοῦ σύμπαντος τῶν ἐν τῇ φύσει φαινομένων.

Ἐρχόμενος δηλαδή εἰς τὸν κόσμον ὁ ἄνθρωπος φέρει ἤδη ἐν τῷ λογικῷ αὐτοῦ ἐννοίας ἐμφύτους, ιδέας ὀνομαζομένας, αἵτινες εἶνε ἀναπτύκται διὰ τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ὑψίστη δὲ τούτων εἶνε ἡ ἐμφυτος ιδέα τοῦ θεοῦ, ὅτι ὑπάρχει θεός. Ἄλλα καὶ ἡ ἐμφυτος αὕτη ιδέα εἶνε μέχρι τινὸς ἀναπτύκτῃ διὰ τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅτι δὲ εἶνε ἐμφυτος ἡ ιδέα αὕτη ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ἔθνη ἀνεκαθεν εἶχον λατρείαν οἰανδήποτε, ἀνάλογον βέβαια πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν πολιτισμὸν των. Ὅσω δὲ μᾶλλον προεχωρεῖ διὰ τοῦ χρόνου ἡ παιδεία καὶ ὁ πολιτισμὸς, τόσω μᾶλλον ἀνεπτύσσετο καὶ ἡ ιδέα αὕτη. Διὰ ταῦτα ἀπαντῶσι παρὰ Πλάτωνι καὶ Ξενοφῶντι καὶ ἄλλοις τῶν ἀρχαίων ἐννοιαὶ ὅπως ὅμοιαι πρὸς χριστιανικὰς· π. χ. «ἀληθῆ ἄρα ἦν τὸ εἶναι τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι ὅσω περ αἴσχιον, τοσοῦτῳ κάκιον,» Πλάτ. Γοργία σελίδι 508C. — «Δυσεῖν οὖν ὄντοιν, τοῦ ἀδικεῖν τε καὶ ἀδικεῖσθαι, μείζον μὲν κακὸν τὸ ἀδικεῖν, ἔλαττον δὲ τὸ ἀδικεῖσθαι,» ὁ αὐτὸς αὐτόθι σελ. 509C. — «Εὐλαβητέον ἐστὶ τὸ ἀδικεῖν μᾶλλον τοῦ ἀδικεῖσθαι, καὶ παντὸς μᾶλλον ἀνδρὶ μελετητέον οὐ τὸ δοκεῖν εἶναι ἀγαθόν, ἀλλὰ τὸ εἶναι καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ,» ὁ αὐτὸς αὐτόθι σελ. 527B. Διὰ τὸ ἐμφυτον τῆς ιδέας ταύτης εἶπε καὶ ὁ ἀποστολος Παῦλος· «Τὰ ἔθνη νόμον μὴ ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ,» Καὶ ἡ σπουδὴ δὲ τῆς φύσεως ἀναπτύσσει τὴν ἐμφυτον ταύτην ιδέαν· διότι ὁ σπουδάζων τὴν φύσιν καὶ γινώσκων τὰ ἐν αὐτῇ θαυμάσια, τὴν ἀπειρίαν τῶν κόσμων, τὴν πανσοφίαν, τὴν σκοπιμότητα, πανταχοῦ αὐτῆς ἐμφαινομένην, ἔρχεται εἰς τὴν συνείδησιν ὅτι ὑπέρτατον ὄν ἐποίησεν αὐτήν, καὶ ἔρχεται εἰς τὴν συνείδησιν ταύτην, διότι ἔχει ἤδη ἐμφυτον τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ἐκείνου. — Καὶ ἡ σπουδὴ δὲ τῆς ἱστορίας ἀναπτύσσει τὴν ιδέαν ἐκεί-

νην, διότι και ὁ ἱστορικός, ἐμβλέπων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅτι κακοεργῶν τυράννων ἢ πολιτειῶν πράξεις εἰς ἀγαθὸν τέλος ἀποβαίνουν· παρὰ τὴν προαίρεσιν αὐτῶν, ἔρχεται εἰς τὴν συνείδησιν, ὅτι ὑπέρτατον Ἔον ἀγαθοποιότατον ἐπιφέρει τὴν μεταβολὴν ἔρχεται δὲ εἰς τὴν συνείδησιν ταύτην διότι ἔχει ἤδη ἐμφυτον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοποιότατου καὶ φιλάνθρωποτάτου Ἐκείνου Ἔοντος. (*)

Κυριώτερον δὲ ἀναπτύσσεται ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐμφυτος ἰδέα τοῦ θείου δι' ἄνωθεν ἐμφανίσεως βοήθειας καὶ διδασκαλίας, τελειωτέρας τῆς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐκπαίδευσως. Τοιαύτη δὲ βοήθεια καὶ διδασκαλία εἶναι ἡ ἀποκάλυψις. Ἡ διδασκαλία δὲ αὕτη διευκολύνθη ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῆς ὑπὸ τῆς ἐμφύτου, ἀλλ' ἀναπτυκτῆς ἐκείνης ἰδέας· διότι, ὅπως διδασκαλία περὶ χρωμάτων, τῶ μὲν ἔχοντι ἤδη ἀτελῆ τινα γνῶσιν αὐτῶν εἶνε καταληπτῆ, τῶ ἐκ γενετῆς ὁμως τυφλῶ δὲν εἶνε, οὕτω καὶ ἡ ἄνωθεν ἐμφανισθεῖσα ἐκείνη βοήθεια καὶ διδασκαλία ἔγεινε καταληπτῆ διὰ τῆς ἐμφύτου ἐκείνης καὶ ἀναπτυκτῆς ἰδέας. Ἡ ἄνωθεν δὲ βοήθεια καὶ διδασκαλία ἐνεφανίσθη κατὰ πρῶτον ὅπου καὶ ὅτε ἦτον ἀνεπτυγμένη ὅπωςδῆποτε ἡ ἐμφυτος ἰδέα, ὅπως γείνη καταληπτῆ καὶ ἐλευθέρως δεκτῆ, παρ' Ἰουδαίοις δηλαδή, πρεσβεύουσιν ἤδη τὴν μονοθεΐαν. Ὁ ἀνθρώπος δὲ ἔχει ἐμφύτους καὶ ἰδέας συγγενεῖς πρὸς τὸ θεῖον. Εὐαγ. Ἰωαν. ΙΕ', 17. π. χ. ἔχων ἐμφυτον τὴν ἰδέαν τῆς ἀληθείας διακρίνει τὴν ἀλήθειαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ· ἔχων

(*) Οὐδέ τις ἀνθρώπων ἐργάζεται ἐν φρεσὶν εἰδώς,
 εἰς τέλος εἴτ' ἀγαθὸν γίνεται, εἴτε κακόν.
 πολλάκι γὰρ δοκίμων θήσαιν κακόν, ἐσθλὸν ἔθηκεν
 καὶ τε δοκίμων θήσαιν ἐσθλόν, ἔθηκε κακόν.

Θεοὶ δὲ κατὰ σφέτερον πάντα τηλοῦσι νόον.

τὴν τοῦ ἀγαθοῦ, διακρίνει μὲν τὸ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἀγαθόν, δὲν εὐρίσκει ὅμως αὐτὸ καὶ τόσον τέλειον, ὅσον ἢ ἐν αὐτῷ ἰδέα τῆς ἀγαθότητος, ἀλλ' ἐκάστοτε κατὰ τι ἀτελὲς καὶ ἐπίψογον ὁμοίως δὲ ἔχων τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, (τοῦ ὠραίου) διακρίνει τὸ ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ καλλιτεχνίᾳ καλόν ὁμοίως δὲ καὶ τὴν τοῦ δικαίου διακρίνει τὸ δίκαιον. Ἀλλὰ καθὼς τὸ ἀγθος ὑπάρχει ἤδη δυνάμει ἐν τῇ κάλυκι αὐτοῦ, καὶ πρὶν ἢ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτοῦ ὁ ἀγαθοποιὸς ἥλιος, δὲν δύναται ν' ἀναπτυχθῇ καὶ θέλῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν, οὕτω καὶ αἱ ἐμφυτοὶ αὐταὶ ἰδέαι δύνανται μὲν μετὰ τινα διανοητικὴν ἀνάπτυξιν ν' ἀναπτυχθῶσιν, ἐξαιρέτως ὅμως καὶ προσηκόντως διὰ τῆς ἀνωθεν βοήθειας καὶ διδασκαλίας. Ταῦτα μὲν καὶ περὶ λογικοῦ συντομώτατα νῦν δὲ λέγομεν ὀλίγα τινα:

Γ.) Περὶ τοῦ φανταστικοῦ τῆς ψυχῆς μεσολαβοῦντος πρὸς σχηματισμὸν ἐμμέσων γνώσεων.

§ 16.

Δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ σχηματίζωνται γνώσεις ἐμμεσοὶ ἐκ τῶν καθ' ἕκαστον, μηδὲ νὰ θεωρῶνται αἱ πρὸς ἀλλήλας σχέσεις γενικῶν ἐννοιῶν καὶ γνώσεων καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους νὰ γεννᾶται σύνολον γνώσεων, εἰ μὴ εἶχε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα πρὸς ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ δυνάμεις καὶ ἄλλην τινά, δι' ἧς διατηροῦν ἐν ἑαυτῷ τὰς τε ἀμέσους ἐννοίας, ὅσας ποτὲ ἔλαβε, καὶ τὰς ἐμμέσους, ὅσας αὐτὸ ἐκ τῶν ἀμέσων παρήγαγεν, ἀναπαριστᾷ αὐτάς, δοθείσης περιστάσεως, εἰς τὴν συνείδησιν. Αὕτη λοιπὸν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς, δι' ἧς ἀναπαριστῶνται εἰς τὴν συνείδησιν ἄλλοτε ποτε προσληφθεῖσαι ἐννοιαὶ εἴτε ἀμεσοὶ εἴτε ἐμμεσοὶ, καλεῖται φανταστικὸν ἢ φαντασία, κατὰ τὴν εὐρυτέραν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης.